

Іконостаси та кіоти Свято-Троїцької церкви в с. Межиріч Острозького району

Після повернення наприкінці жовтня 1866 р. Свято-Троїцького храму з володіння католицьким орденом францисканців православним, у церкві було освячено три престоли. 13 листопада 1866 р. – головний престол в ім'я Святої Трійці. Крім нього, 21 травня 1867 р., було освячено південний приділ з престолом в ім'я Св. Архистратига Михаїла та 9 листопада 1869 р. – північний приділ з престолом в ім'я Св. апостолів Петра і Павла [4, с. 783,784]. Отже, в Свято-Троїцькому храмі є три престоли, три вівтарі і три іконостаси, які настільки вдало поєднані між собою, що візуально сприймаються як одне ціле.

Найдавнішим є іконостас приділу Св. Архистратига Михаїла. Церковний історик М.І. Теодорович пише: «У Межирічі, як видно з опису церковного майна 1809 р. була дерев'яна церква в ім'я Св. Архистратига Михаїла, що була парафіяльною до 1866 р., тобто до часу повернення кам'яної Свято-Троїцької церкви з тимчасового володіння римо-католицьких монахів-францисканців, які влаштували тут монастир, відомий під ім'ям *Conventus Medecensis ordinis Franciscani*» [4, с. 783]. Коли Свято-Троїцьку церкву повернули православним, то в неї перенесли престол та іконостас з Михайлівської церкви, яка, очевидно, була розібрана. В пам'ять про неї, на тому місці, де вона стояла, поставили кам'яний хрест. Можна припустити, що церква Св. Архистратига Михаїла була зведена в селі після того, як князь Януш Острозький віддав Троїцький храм у володіння католицьким монахам-францисканцям у 1608 році, як компенсація за відібраний храм. Але в такому випадку про Михайлівську церкву були б згадки у документах. Проте, ніяких відомостей про неї у письмових джерелах того часу не виявлено. Найбільш рання згадка про неї зустрічається 1809 року. Швидше за все Михайлівська церква була збудована наприкінці XVIII ст., після другого (1793) або третього (1795) поділу Польщі, коли західноукраїнські землі увійшли до складу Російської імперії.

Іконостас Михайлівської церкви, виходячи з його стилістичних особливостей, характерних для пізнього бароко, був виготовлений наприкінці XVIII ст. Цей іконостас триярусний. Нижній ярус, декорований прямокутними виступами-ризалітами з сучасними кольоровими вставками «під мармур», служить постаментом для двох ікон місцевого чину «Богородиця Одигітрія» та «Моління про чашу», розмішеними між дияконськими та царськими вратами. На північних вратах зображено Архангела Михаїла. Над ним розміщено зображення празників «Благовіщення» та «Успіння Богородиці». На південних вратах зображено Архангела Гавриїла. Над ним розміщено зображення Собору архангелів. Над іконою «Богородиця Одигітрія» зображено «Різдво Богородиці» та «Різдво Христа», під нею «Ходіння по воді». Над іконою «Моління про чашу» зображено «Собор архангела Михаїла», під нею «Спасіння утопаючих Св. Миколаєм». Обидві ікони місцевого чину написані у XVIII ст., мають срібні позолочені оклади, обрамлюються пілястрами, які завершуються коринфськими капітелями та профільованими карнизами. Над півкруглим завершенням царських врат зображена «Темна вечерея». Над нею характерний для стилю бароко розірваний лучковий фронтон. У центрі фронтона прикріплений вирізьблений з дерева трикутний німб із зображенням Всевидячого ока, від якого розходяться промені.

Царські врата являють собою ажурне різьблення, що складається з листків аканту, виноградних грон та інших рослинних і геометричних елементів, між якими попарно вставлено 6 іконок у складному обрамуванні, подібному до раковин, що характерно для стилю пізнього бароко. Доцільно зазначити, що розгалужені листки аканту почали зображати в античному мистецтві. У християнстві акант асоціювався з терновим вінцем – символом страждань Ісуса Христа. Виноградна лоза також була символом Христа, який казав: «Я є істинна виноградна лоза, а Отець Мій – Виноградар. Всяку гілку в Мене, яка не приносить плоду, Він відсікає, а гілку, яка приносить плід, Очищає, щоб більше принесла плоду. Ви вже очищені через слово, яке Я говорив вам. Перебувайте в Мені і Я в вас. Як гілка не може приносити плоду сама від себе, коли не буде на лозі, Так і ви, коли не будете в Мені» (Ін. 15:1-4).

На верхніх іконках царських врат зображено Діву Марію та архангела Гавриїла, який сповіщає їй про народження Спасителя.

На середніх іконах зображені євангелісти Марк з левом, Матвій з ангелом. На нижніх іконках – Лука з биком та Іоанн з орлом. Варто відзначити оригінальність написання біблійних персонажів, у яких художник зміг передати щирі емоції та почуття. Так, Архангел Гавриїл кланяється Діві Марії, а вона поривається йому назустріч, євангеліст Марк замислився, підперши щоку рукою, Матвій слухає Ангела. Кожний євангеліст зображений в іншій позі та ракурсі. Відчувається, що іконописець не наслідував якийсь зразок, а малював по-своєму, що й надало його творам неповторної оригінальності.

Верхній ряд іконостасу – пророцький чин, відділений від святкового чину профільованим карнизом, має поясні зображення 10 пророків в овальних рамах, декорованих різьбленими листками аканту. Крайнім зліва зображений пророк Гедеон, який зруйнував вівтар Ваала і визволив народ Ізраїлю від мадианітян. На одній руці Гедеон тримає овечу шерсть, яку він використав, щоб переконатися, що Господь допоможе йому перемогти ворогів. «Я розстелю на гумні овечу шерсть, – сказав Гедеон Господу. – Якщо роса буде тільки на шерсті, а вся земля залишиться сухою, я буду знати, що це правда і Ти моєю рукою врятуєш ізраїльтян. Так і сталося. На наступний день, вставши рано-вранці, Гедеон вижав з шерсті стільки води, що зміг набрати повну чашу. А на другий день навпаки: вся земля вкрилась росою, а шерсть залишилася сухою (Судді. 5 р. 37, 38). Біля Гедеона зображений пророк Захарія Серповидець. Саме в книзі цього пророка, який «будущая видел, яко сущая», є пряма згадка імені Ісуса як вищого Судді та містяться свідчення про Його останні дні на землі, в'їзд у Єрусалим, зраду Господа Іудою за 30 срібників, затемнення сонця під час хресних мук Христа, прорив ребра Спасителя. Оскільки Захарія походив з роду священників і сам був священником, він зображений зі свічником у руках. Біля Захарії – юний безбородий пророк Даниїл. Згідно з іконографією у нього рудувате кучеряве акуратно укладене волосся. В руці він тримає камені, оскільки він пророкував «гору розумну, от нея же отсечесе камень». Камінь, який самостійно відірвався від гори був образом Ісуса Христа, який народився від Диви Марії. Біля Даниїла зображений пророк Мойсей, який тримає скрижалі з десятьма заповідями Господа. Біля Мойсея – цар-пророк Соломон, який тримає в ру-

ках макет зведеного ним Єрусалимського храму. Біля нього – цар-пророк Давид, який тримає в руках давньоєврейський музичний інструмент – кіннор. Біля нього – сивобородий старець в шапці, подібний за своєю іконографією на пророка Самуїла, який був царем Ізраїлю перед Давидом або на пророка Ісайю. Біля нього зображений пророк Ілля – старець з довгим сивим волоссям. Однією рукою він вказує на небо, а в другій тримає ніж. Іллю іноді зображали з ножем у руці, очевидно, в пам'ять про те, що він, змагаючися з жерцями Ваала, жертва яких не була прийнята Богом, приніс в жертву тельця, і Господь прийняв її, пославши на неї з неба вогонь. Біля Іллі – його учень – пророк Єлисей. Згідно з біблійним оповіданням, Ілля передав йому дар пророцтва, коли возносився у вогняній колісниці на небо і кинув для Єлисея свій плащ. Єлисей показує однією рукою на себе, а через його іншу руку перекинутий плащ Іллі. Біля Єлисея зображений юний безбородий пророк Авакум. Народження Авакума передвістив Єлисей. Згідно з іудейською традицією Авакум був сином багатой жінки з Сонама, яка не мала раніше дітей, але пророк Єлисей сказав їй, що через рік вона буде обнімати свого сина (4 Цар 4.16).

Центральний іконостас Свято-Троїцької церкви було, очевидно, – зроблено після повернення храму православним у 1866 р. До простої конструкції XIX століття, що являє собою стіну з прямокутними отворами для царських врат XVIII ст. та ікон місцевого та деісусного (апостольського) чину, додали верхній ярус з шести ікон XVIII ст. із зображеннями пророків, вписаних в овальні рами, обрамовані пишним декоративним різьбленням, та 6 колон, на яких, як і на царських вратах, вирізьблено християнські символи: винограду лозу, листки аканту і крім того, об'ємні фігурки янголят. Двоє з них тримають розкриті книги з написом: «Свят, свят, свят» (початкові слова молитви «Свят, свят, свят Господь Сафаоф»). Колони, які так вдало вписалися у конструкцію іконостасу, могли взяти з кіотів XVIII ст., що були у францисканському монастирі. Вони завершуються коринфськими капітелями і поставлені на оздоблені накладним різьбленням постаменти, які, як ризаліти, виступають за основну лінію іконостасу.

Ікони місцевого та деісусного чину було написано одночасно з побудовою іконостасу в 1860-ті рр. В місцевому чині є дві ікони Богородиці та Христа-Вседержителя, які розміщені обабіч

царських врат. Зліва від ікони Богородиці, на дияконських вратах, зображений першомученик диякон Стефан, який був забитий камінням. Справа від ікони Христа, на дияконських вратах, – диякон Лаврентій, якого спалили на залізній решітці. Знаряддя своїх тортур він тримає в руках. Над місцевим чином розміщено 4 ікони із зображеннями апостолів (по три апостоли на кожній іконі). Хоча в більшості церков зображення апостолів розміщуються обабіч ікони «Деїсіс» («Деїсус»), на якій зображено Христа, а також Богородицю та Іоанна Хрестителя, які представлені як молитовні заступники за людський рід перед лицем грізного Небесного царя і судді, в межиріцькому іконостасі в центрі ряду розміщено ікону «Трійця Новозавітна». На кожній іконі зображено по три апостоли. На першій зліва іконі сивий апостол, який тримає в руці розгорнутий сувій, а іншою рукою вказує на нього. За ним зображений косий хрест. Це Андрій Первозваний, який був розп'ятий на такому хресті в 67 р. в м. Патри в Греції. Біля нього апостол з темним волоссям і посохом в руках – можливо, це брат Якова Алфеїва – Іуда Фаддей, який помер мученицькою смертю у Вірменії. Біля нього старий апостол, який тримає в руках велику пилку. Це безсумнівно – Симон Кананіт. Згідно з переданням, на Чорноморському узбережжі Кавказу він заживо був розрізаний пилкою. На другій іконі старий сивий апостол з високим чолом із зализинами – євангеліст Іоанн з книгою в руках. Біля нього апостол з темним кучерявим волоссям і короткою бородою – євангеліст Марк. В руках він тримає сувій. Біля нього апостол з коротким сивим волоссям і короткою бородою – Петро, який тримає в одній руці ключі, а в іншій – книгу своїх послань. На третій іконі зображено апостола з темною бородою та темним довгим волоссям, який за іконографією подібний до Павла. В руках він тримає книгу своїх послань та меч, яким його обезголовили в 67 р. у Римі. Біля нього апостол з густим сивим волоссям та округлою бородою, очевидно, євангеліст Матвій з книгою в руках. Біля нього молодий безбородий апостол Фома. В руках він тримає символ мучеництва – чашу. На четвертій іконі зліва направо: молодий безбородий апостол Пилип. В руках він тримає хрест, оскільки був розп'ятий на хресті вниз головою. Біля Пилипа – старий апостол з сивим волоссям із зализинами і короткою бородою. В руках він

тримає сувій. Це Яків Алфеїв – перший єпископ Єрусалиму, який разом з Петром та Іоанном вважається стовпом церкви. Близько 60 р., після свого тридцятилітнього керування громадою віруючих в Єрусалимі, він написав послання «дванадцятьом племенам, що в розпорошенні». Очевидно на іконі він зображений із цим посланням. Біля нього старий апостол, який тримає в одній руці власну голову, а в іншій короткий меч або ніж – знаряддя своєї мученицької смерті. Це Яків Заведеїв, який перший з апостолів помер за Христа. За легендою, коли в 40-44 р. Ірод Агріппа засудив його на смерть, він продовжував проповідувати Слово Боже. Вражений його мужністю один із зрадників повірив в істину, і коли апостола вели на страту, впав до його ніг, розкаювся і був обезголовлений разом зі св. Яковом в 44 р. в Єрусалимі. Всі ікони деісусного, як і місцевого чину, написано в академічному стилі XIX ст. Наприкінці XIX ст. стараннями місцевих жителів на ікони було зроблено металеві оклади. На прикріпленій у нижній частині кожної ікони табличці написано, на чий кошти зроблена риза. На табличках 4-х ікон апостольського ряду написано: «1882 г. Пожертвовалъ Иванъ Даниловъ Шумбарский». На одній з ікон табличка прикріплена верх ногами. На іконах місцевого чину «Христос Вседержитель» та «Богородиця Одигітрія» однакові написи: «Сію Ризу пожертвовалъ въ церковь Межирицкую Острожскаго уѣзда солдатъ Климентъ Башукъ 1871-го года».

Над іконами апостольського ряду знаходиться святковий чин – ряд празників, розміщених у такому порядку: Преображення Господнє, Успія Богородиці, Різдво Богородиці, Стрітєння, Благовіщення, Вхід Господній в Єрусалим, Таємна вечеря, Воскрєсіння Христа, Вознесіння, Сходження Святого Духа на апостолів, Різдво Христа, Стрітєння (Обрізання), Хрєщення. Зображення празників розділяються між собою архітектурними елементами, оздобленими декоративною різьбою. Над ними розміщено профільований карниз, над яким поставлено ажурне барокове різьблення із зображенням 6 пророків в овальних рамах. У центрі верхнього ряду (над «Таємною вечерєю») – ікона «Христос Вседержитель», над нею ікона «Бог Саваоф», над нею – хрест, який завершує іконостас.

Північний іконостас, який відгороджує приділ Св. апостолів Петра і Павла було виготовлено, вірогідно, в 1866-1869 рр. – про-

міжок часу між поверненням храму православним і освяченням приділу. На фотографії, зробленій на початку XX ст. острозьким фотографом В.О. Пашкевичем, фотоательє якого вже працювало в 1902 р., видно, що в іконостасі були царські врата XVIII ст., які мали вигляд ажурного мережива виноградної лози з розложистими листками і гронами, між ними в чотирьох круглих медальйонах було зображено «Благовіщення» та 4 євангелісти. Місцевий чин складався з двох ікон: поясного зображення Христа Пантократора та Богородиці Елеуса (Замилування). Обидві ікони були в окладах. Тричасні півкруглі завершення ікон повторювали завершення отвору для царських врат. Було використано дияконські врата XVIII ст. На фотографії В.О. Пашкевича видно лише південні врата, на яких крім архангела Гавриїла зображена дитина, що стоїть на кулі. Можливо, це зображення Ісуса Христа, а смисл цього зображення полягає в тому, що архангел Гавриїл благовістить Діві Марії, що її син врятує від первородного гріха народи всієї землі. Подібний образ дитятка Христа на земній кулі є в композиції скульптури Мадонни поч. XX ст., поставлений над могилою єпископа Ф. Коморницького у капличці біля острозького римо-католицького костелу.

Над іконами місцевого чину було зображено 12 апостолів. Деїсусний (апостольський) ряд завершувався профільованим карнизом. Зверху до карнизу було прикріплено в центрі хрест, а з обох боків від нього вирізьблені з дерева і позолочені пишні гілки аканту. Оскільки вони аналогічні тим, що є на кіотах, поставлених біля підпорних стовпів храму, можна припустити, що це були фрагменти декоративних оправ вітарів (ретабулумів), які стояли в Свято-Троїцькому храмі, коли ним володіли францисканці. Згідно з описами, у францисканців було 11 вітарів, а до сьогодні їх залишилось сім, отже можливо, що після повернення храму православним 4 вітарі могли бути розібрані і використані для оздоблення іконостасів.

У теперішній час у приділі св. Петра і Павла інший іконостас, виготовлений у псевдо-візантійському стилі, характерному для церковного будівництва та декору в Російській імперії, починаючи з другої половини XIX століття і до наших днів. Коли виготовили новий іконостас, точно невідомо. Проте, логічно припустити, що іконостас, швидше за все, виготовили в короткий проміжок часу

між початком XX ст. і початком Першої світової війни (1914 р.). Можливо, що в зв'язку із установам нового іконостасу було сфотографовано старий, щоб залишити його вигляд для історії. Подальші події: Перша світова війна, революція, громадянська війна, перебування Західної України в складі Польщі, Друга світова війна та боротьба з релігією і церквою у 1950-1960-их роках не створювали сприятливих умов для церковного будівництва і оздоблення храмів. Старі жителі села, які ходять до Свято-Троїцького храму з 1950-60-х років, пам'ятають тільки цей іконостас. Виходячи з елементів декору (балясини, кокошники), притаманних псевдо-візантійському стилю, та з характерних особливостей ікон, в яких постаті святих зображено на золотому тлі, оздобленому дрібним орнаментом, цей іконостас було виготовлено в Почаївській лаврі, де з середини XIX ст. працювала різьбярна майстерня, а в 1870-ті роки було відкрито науково-ремісничу школу. Збереглися імена найбільш відомих почаївських різьбярів того часу: Сіньковський Іван Ульянович (1818-1911) та Сіньковський Євпсихій [2, с. 219]. Можливо, що іконостас приділу св. Петра і Павла є їх творінням. Крім Івана та Євпсихія Сіньковських, відомо ім'я ще одного різьбяра – Яна Трафінського, який у 1890 р. виготовив іконостас для церкви в с. Теремно Острозького повіту. Вирізьблені з дерева фрагменти декоративного оздоблення цього іконостасу, які експонуються в Острозькому краєзнавчому музеї, подібні до декоративних елементів іконостасу приділу св. Петра і Павла. На відміну від барокового декору XVIII ст., в якому об'ємно вирізьблені листки аканту майже повністю закривають собою конструктивні частини, у XIX ст. декоративні елементи у вигляді гілок, квітів і переплєтених стрічок вирізьблюються в одній площині і накладаються так, щоб не закривати строгої чіткої гармонійної конструкцію іконостасу. На відміну від барокового стилю XVIII ст., в якому переважає декоративний принцип, в академічному стилі XIX ст. переважає тектонічний принцип, архітектурна конструкція домінує над декором.

В іконостасі приділу Петра і Павла, обабіч царських врат, розміщено ростові зображення Христа Пантократора та Богородиці Одигітрії. На північних дияконських вратах зображений Св. Федір Острозький, на південних дияконських

вратах – Св. Іов Почаївський. Ці ікони складають місцевий чин. Нижній ярус іконостасу оздоблений декоративними вставками у вигляді хрестів. У верхньому ярусі іконостасу розміщено ікони: «Святі Іоанн Євангеліст та Іоанн Предтеча», «Св. Єлена», «Таємна вечеря», «Св. Володимир», «Св. апостоли Петро і Павло». Кожна верхня ікона вставлена у складне обрамування, півкругле завершення якого, увінчане хрестом, нагадує обриси шоломовидного куполу давньоруського храму. Тобто, завершення кожної ікони символізує купол, а весь верхній ярус іконостасу символізує п'ять куполів храму. Подібність підсилює різна висота завершень, що наслідують розташування куполів у храмі з найвищим центральним куполом і нижчими бічними. В цілому створюється образ п'ятикупольного православного храму, який людина, яка підходить до нього бачить у перспективі – найвищий центральний купол, два нижчих бічних куполи і між ними ще два більш віддалені ще нижчі куполи.

Окрасою Свято-Троїцького храму є кіоти, які вражають виконаним з надзвичайною майстерністю високохудожнім бароковим декором і скульптурами. Три кіоти поставлено у апсидах храму. Їх складна пірамідальна композиція включає в себе об'ємно вирізьблені та позолочені листки аканту, гірлянди квітів, та об'ємні фігури ангелів, представлених у складних ракурсах, характерних для стилю бароко. Різьблення служить обрамуванням для ікон. У приділі Св. Архістратиґа Михаїла в центрі кіоту в складному подвійному обрамуванні, що складається з восьмикутника, вписаного в овал, розміщена ікона «Собор архангела Михаїла» XVIII ст. З обох боків від неї 4 ікони із зображеннями ангелів. Над нею – «Спас Нерукотворний», ще вище – зображення пророків Мойсея та Іллі. Завершує кіот ікона із зображенням Богородиці з Христом, біля яких стоять Антоній та Феодосій Печерські.

У центральній апсиді поставлений монументальний чотириярусний кіот. Його нижня частина оздоблена накладним ажурним позолоченим різьбленням у вигляді геометричних орнаментів. У другому знизу ярусі розміщено ікони «Таємна вечеря», а по обох боках, на колонах, – сучасні копії Межиріцької та Почаївської Богоматері. Центральне місце в кіоті займає Ікона всіх святих, вставлена у подвійну восьмикутну та овальну

позолочену раму, з обох боків якої колони, оздоблені об'ємно вирізьбленими листками аканту, квітами та різними рослинами і стрічками. Варто зазначити, що аналогів цієї ікони немає ніде. Ця ікона унікальна тим, що святі зображені не рядами, як на більшості ікон на цей сюжет, разом як одна спільнота, яка стоїть на службі Божій навколо престолу, як община, в якій немає вищих і нижчих, а всі рівні у Господа. Ця ікона наочно ілюструє слова апостола Павла: «Один Господь, одна віра, одне хрещення, один Бог і Отець усіх, Який над усіма, і через усіх і в усіх нас» (Еф. 4: 5, 6). Над Іконою всіх святих розміщена ікона-вітраж «Трійця Старозавітна», яка завершує кіот. Обабіч ікони поставлено дві фігури ангелів.

Кіот, поставлений у приділі Петра і Павла, являє собою триярусну архітектурну конструкцію, щедро оздоблену пишною об'ємною бароковою різьбою. В нижньому ярусі кіоту розміщено: «Моління про чашу», «Різдво Христове», ікона Серафима Саровського та сучасна вишита бісером ікона Божої Матері. Центральним образом середнього ярусу кіоту є велика ікона «Воскресіння Христа». У верхньому ярусі розміщена ікона Божої Матері «Всіх Скорботних Радість».

Два кіоти, оздоблені вирізьбленими з дерева і позолоченими листками аканту, поставлено біля підпорних стовпів храму, які розділяють вітварні частини та іконостаси. Центральною іконою кіоту, що відділяє центральний вітвар від приділу Петра і Павла, є чудотворна ікона XVIII ст., на якій зображений засновник християнського чернецтва – Антоній Великий (251-356). Він не тільки став пустельником-анакоретом, але й освятив чернече самотницьке життя, заснував перший келійний монастир, у якому ченці жили окремо один від одного в своїх печерах, житлах і келіях. Антоній зображений на тлі пустельного пейзажу, в чернечому одязі. В його руках посох із завершенням у вигляді тау-хреста. Більшість дослідників вважає, що саме на такому хресті був розп'ятий Спаситель. Над зображенням Св. Антонія Великого розміщена невелика кругла ікона, на якій зображена Свята Анна (мати Діви Марії), якій ангел благовістить про народження дочки. Під іконою Антонія Великого, на підставці (пределі) зображено «Хрещення Ісуса Христа». Центральною іконою південного кіоту, який розділяє центральний вітвар і приділ св. Архистратига

Михайла, є ікона XVIII ст. «Трійця Новозавітна» в срібних шатах, на яких є табличка з написом: «Риза сія сдѣлана 10 августа 1897 г. иждивеніємъ крестьянина м. Межиричъ Федора Александрова Матласевича. 100 руб». Над цією іконою в круглому обрамуванні розміщена ікона «Благовіщення», а на пределі – «Різдво Христа».

Ще біля одного підпорного стовпа, поставлено подібний кіот, так само обрамований вирізьбленими з дерева і позолоченими листками аканту і завершений короною. В ньому розміщена ікона XIX ст. із ростовими зображеннями пророка Іллі, його учня – пророка Єлисея та пророка Єноха, який, як і пророк Ілля, був взятий на небо живим. Над нею – ікона «Покрова Богородиці», яка увінчує кіот. Біля протилежного стовпа поставлено аналогічний кіот. У ньому розміщена овальна ікона XIX ст. із ростовими зображеннями святих цілителів Кузьми, Пантелеймона та Даміана, які тримають в руках скриньки з ліками. Над нею – ікона «Воздвиження Чесного Хреста».

Означені кіоти, поставлені в апсидах храму та біля чотирьох підпорних стовпів, було виготовлено у XVIII ст., коли Свято-Троїцька церква була у володінні ордену францисканців. Всі вони на той час виконували роль декоративної оправи вітварів, польською мовою «retabulum» або «nastawy ołtarzowej» (дослівно «продовження вітваря»). Якщо в православній церковній архітектурі слово «вітвар» означає відділену іконостасом східну частину церкви, в якій знаходиться престол і жертвник, то в католицькому костелі вітвар – це стіл або постамент, покритий плитою – менсою, на якій приноситься жертва. Центральний вітвар ставився в пресбітеріумі, відділеному від решти храму підвищенням та ажурною огорожею, а бічні вітварі ставляться під стінами у бічних навах і в каплицях. Вже з XI ст. вітварі оздоблювались рельєфним та об'ємним різьбленням й іконами. Це оздоблення вітваря отримало назву «retabulum» або «nastawa ołtarzowa». У добу середньовіччя та Ренесансу ретабулами ставились на менсі, відділяючись від неї предолою (підставкою), а з доби бароко вони ставляться окремо за вітварем. Nastawa ołtarzowa має вигляд складної різьбярської композиції, розміщеної навколо центральної ікони або скульптури. З нашого погляду, ретабулами Свято-Троїцького храму можна вважати одними з найкращих зразків такого виду художньої творчості.

В «Описі Троїцького монастиря в Межирічі Острозькому 1862 року» перераховується 11 вітварів із зображеннями Діви Марії, Розп'яття Ісуса Христа, а також із зображеннями католицьких святих: Франциска Серафіцького патріарха, Войцеха, Станіслава, Йосифа з Копертину, Марії Магдалини, Антонія Падуанського, Анни, Лаврентія, Миколая [3, с. 126, 128]. Польський історик Станіслав Кардашевич (8.05.1826 – 6.10. 1887), який з 1844 до 1869 р. працював секретарем в Острозькому повітовому суді й, очевидно, не раз бував у Свято-Троїцького храмі, в своїй монографії «Dzieje dawniejsze miasta Ostroga» залишив опис його інтер'єру, як він виглядав за часів францисканців. «Перед закриттям монастиря в костелі було 11 вітварів зі старими образами, оздоблені дуже гарним витонченим і легким дерев'яним позолоченим різьбленням, що передавало рослини і квіти, а також сповненими виразності і довершеності статуями святих. Амвон оточений такими ж статуями чотирьох євангелістів, а балдахін над ним завершував палаючий куц Мойсея. У великому вітварі, складеному майже з самих скульптур, яснів чудотворний образ Богородиці. По боках пресбітеріуму розміщені були старі портрети в натуральну величину фундатора князя Януша і невідомої матрони в чернечих шатах (Анни Алоїзи Ходкевич (?))» [1, с. 212, 213].

Щодо походження високохудожніх різьблених оправ вітварів (ретабулумів) можна висунути не одну версію, оскільки будь-яких документів про них не виявлено. Їх могли виготовити для Свято-Троїцького храму в XVII ст., коли будувався монастир. Можна припустити, що їх зробили на замовлення князя Януша, який вирішив використати православний Свято-Троїцький храм для католицького костелу. В завершеннях двох ретабулумів вирізьблено корони. Конструкції ретабулумів підходять за своїми розмірами для трьох апсид храму, а ті ретабулumi, що стоять біля підпорних стовпів, співпадають з ними по ширині. Можливо, що вітварі було виготовлено вже після смерті Януша на замовлення його племінниці Анни Алоїзи Ходкевич, яка в 1620-1640-і рр., займаючись будівництвом єзуїтського колегіуму в Острозі, мала тісні контакти з римським двором, з архітекторами та скульпторами Риму.

З покоління в покоління серед острожан передається версія, що ці вітварі були подаровані Свято-Троїцькому храму імператрицею

Катериною II. Така версія не є безпідставною. Хоча сама Катерина II прийняла православ'я, вона підтримувала й інші релігійні конфесії. Наприкінці 1770-х – на початку 1780-х рр. у Петербурзі на Невському проспекті під керівництвом придворного архітектора Антоніо Ринальдї відбувалося будівництво католицького храму Святої Катерини Александрійської – святої покровительки Катерини II. Початок будівництва цього храму збігся в часі з подією коронування чудотворної ікони Богородиці в Межиріцькому монастирі 15 серпня 1779 року. Від Ринальдї та своїх римських кореспондентів Катерина II могла знати про новини папського двору та розпорядження римського папи Бенедикта XIV коронувати цю чудотворну ікону. Якщо Катерина II прихильно поставилася до будівництва католицького костелу і залучила до цієї роботи свого придворного архітектора А. Ринальдї, не виключено, що вона могла оплатити й виготовлення вівтарів для Свято-Троїцького храму з нагоди коронування чудотворної ікони Богородиці, адже це була визначна подія для всієї Волині. В Острозі Катерина II ніколи не була і навіть не проїжджала через місто під час своєї мандрівки з Петербурга до Криму в 1787 р. Але про Острог і Межиріч вона не могла не знати хоча б через те, що стежила за військовою кампанією, яку вела російська армія проти Польщі з 18 травня 1792 р., внаслідок звернення до неї Тарговицької конфедерації по допомогу. Військові дії розгорталися на Волині й не оминули Острог і Межиріч. Після поразки під Зеленцями 18 червня 1792 р. військо Т. Костюшко розташувалося в Острозі на широкій рівнині за монастирем капучинів і зайняло найважливіші місця, щоб не дати пройти російським частинам. Батарея Северина Букара розмістилася навпроти Межиріча Острозького. Але колона генерала Кароля Ферзена з великими труднощами переправилася через широкі болотисті береги Горині, другий корпус пройшов через Межиріч і з лівого боку оточив польський обоз. Уникаючи нерівної битви під Острогом, польська армія відступила і розташувалася за Дубно, далі переправившись через Стир, вийшла до Бугу. 17 липня 1792 р. в нерівній битві під Дубенкою армія Костюшко зазнала поразки. В нагороду за перемоги під час російсько-польської війни 1792 р. та за перемогу над армією Костюшка в битві під Мацеєвицями 10 жовтня 1794 р. Катерина II подарувала Каролі Ферзену Острог і Межиріч [1, с. 87].

Згідно другого поділу Польщі 23 січня 1793 р. Волинь і Поділля були приєднані до Росії. Як пише Станіслав Кардашевич, того ж року в Острозі в костелі колишнього монастиря єзуїтів відбулась присяга духовенства та жителів міста на вірність Катерині II [1, с. 212, 213]. У тому ж році в приміщеннях колишнього єзуїтського монастиря, в якому з 1773 р. після скасування ордену єзуїтів перебували греко-католицькі монахи-василіани, було влаштовано православний Преображенський монастир. У 1795 р. згідно з Указом Катерини II місто Острог було призначено під резиденцію Волинського православного єпископа для управління єпархією, в приміщеннях Преображенського монастиря влаштовано консисторію. Можна припустити, що вітварі, які нині у Свято-Троїцькому храмі, було зроблено у XVII ст. для острозького єзуїтського монастиря і залишалися там і тоді, коли його господарями стали василіани. А коли монастир віддали православним, вітварі передали у межиріцький храм, який продовжував залишатися католицьким. Оскільки передача вітварів була напяму пов'язана з указами Катерини II, склалась легенда, що вона подарувала вітварі сама. Після того, як Свято-Троїцький храм повернули в 1866 р. православним, розкішні оправи вітварів залишилися у храмі, перетворившись на кіоти для ікон. Так само в пам'ять про монахів-францисканців та засновника і фундатора монастиря князя Януша в церкві залишилися його герби на порталах монастирських корпусів та на залізній брамі, яка закриває вхід до церкви, та 5 пам'ятних мармурових дощок з написами про те, що монастир утримується князем Янушем (1608) і про перемоги Януша над татарами 1577, 1578, 1581 рр. та над козаками 1592 р.

Крім барокових кіотів XVIII ст., в Свято-Троїцькому храмі є 6 кіотів середини XIX ст., поставлених симетрично по три біля південної та північної стіни храму. В середньому кіоті, який стоїть біля південної стіни розміщено ікони, пов'язані з Розп'яттям і похованням Христа. У центрі – ікона «Оплакування Христа». Зліва від неї – «Св. Никодим», про якого відомо, що він був фарисеєм, членом синадріону і таємним учнем Христа. Для поховання Христа, як пише євангеліст Іоанн, Никодим приніс величезну кількість ароматичних сполук (суміш миркової смоли

та алоїного дерева), щоб намастити тіло та похоронні пелени Спасителя і таким чином виразити своє благоговіння до Нього. Справа від «Оплакування – ікона «Св. Лонгін» – римський сотник, який проколов списом бік розіп'ятого Спасителя, а потім охороняючи гроб Господній, був свідком Воскресіння Христа, повірив в Нього і за проповідь християнства загинув як мученик. Знизу від центральної ікони – образ св. Архангела Михаїла, зверху – ікона Божої Матері «Знамення». Богословський смисл цієї ікони полягає в тому, що віруючому дано побачити одкровення – лоно Богородиці, в якому зароджується Боголюдина – Ісус Христос. Народження Христа знаменує майбутнє спасіння світу, який Христос врятує своїми хресними муками. У кіоті, що зліва від середнього, розміщена велика ікона визначного церковного діяча XVII ст. святителя Феодосія архієпископа Чернігівського (1630-ті-1697 рр.), який відродив Видубицький та Селецький монастирі і заснував Печеникську жіночу обитель. У кіоті, який справа від центрального, розміщена ікона одного з найвизначніших релігійних просвітителів та богословів XVIII ст. – Св. Тихона Задонського (1724-1783). Під нею зображено «З'явлення Богоматері св. Тихону Задонському». За своє смирення і строгість в особистій самооцінці святитель Тихон не раз удостоювався благодатних видінь. Божя Мати з'являлась йому в 1778 та в 1779 рр. Не раз відчував він опіку Богородиці, але особливо виявилась вона в той час, коли йому запропонували покинути Задонський Богородичний монастир, де він жив «на покої», і стати настоятелем Іверського монастиря на Валдаї, щоб наново розпочати церковну кар'єру. Мати Божа наказала не від'їжджати з Богородичного монастиря. Забувши про почесні і пільги, Тихон жив як простий монах, викликаючи озлоблення в тих, хто звик збирати багатство і славу в світі цьому, не замислюючися над тим, як будуть оцінені його зусилля в іншому світі. Проте, прості люди, які звикли до пишності та хизування багатьох церковних владик, оцінили подвиг Тихона Задонського. На іконі зображений той момент, коли в 1778 р. святителю було видіння Богородиці з апостолами Петром і Павлом. Впавши на коліна він молився про продовження милості Божої світу і почув голос апостола Павла: «Коли проголошують світ і самоствердження, тоді нападає на них раптово всегубительство».

Біля північної стіни храму в середньому кіюті розміщено ікони: в центрі «Св. Пантелеймон-цілитель», зліва від неї – «Св. Антоній Печерський», справа – «Св. Феодосій Печерський», зверху – «Св. Георгій Побідоносець», знизу – «Св. Петро і Павло». У кіюті, що справа, від середнього, – ікона «Успіня Богородиці». У кіюті, який зліва від середнього, – «Св. Миколай», під цією іконою розміщено зображення Чуда Св. Миколая Мокрого, який повернув батькам немовля, що випало з човна у води Дніпра. На іконі зображені чоловік і жінка, які на колінах моляться перед іконою св. Миколая, а недалеко від них лежить загорнута в пелюшки дитина.

У 2004 р. було виготовлено кіют для чудотворної ікони Богородиці XVI ст., яка, згідно з легендою належала роду князів Острозьких, передаючись з покоління в покоління представниками цієї славної династії. Останній представник роду Острозьких князь Януш не зміг продовжити цю традицію, оскільки його син Володимир помер немовлям. Тому він приніс ікону в Свято-Троїцький храм, який став центром розбудованого ним монастиря. Спочатку ікона знаходилася над центральним іконостасом і могла спускатися для поклоніння. В 2004 р. було вирішено помістити її в окремий кіют. Його зробили у вигляді каплички, завершеної п'ятьма куполами. Дві колонки бічних частин кіюту оздоблені декоративним різьбленням, виконаним у бароковому стилі та позолоченим.

Серед церков України Свято-Троїцький храм можна з впевненістю назвати унікальним з огляду на те, що в ньому зосередилось мистецтво багатьох поколінь, художніх стилів та епох. В інтер'єрі храму, в якому давньоруські традиції поєднуються з готичними архітектурними деталями, розмістилися і гармонійно поєдналися іконостаси та кіюти, виконані у XVIII ст. в стилі бароко, з іконостасами та кіютами XIX ст., виконаними у псевдо-візантійському стилі, та з академічним настінним розписом. Таке унікальне поєднання різних стильових напрямів дозволяє порівняти їх і наочно простежити розвиток церковного будівництва та оздоблення протягом XV-XIX ст.

Щиро дякую за допомогу в написанні цієї статті насельникам Свято-Троїцького Межиріцького монастиря Даниїлу, Миколу, Парфенію, Ростиславу, Петру, сестрі Олені та викладачу Острозької академії Віталію Бондарчуку.

*Іконостаси та кіоти Свято-Троїцької церкви в с. Межиріч
Острозького району*

Іконостас XIX ст. в приділі Петра і Павла. Фото поч. XX ст. і сучасний вигляд.

Джерела

1. Kardaszewicz. Stanisław. Dzieje dawniejsze miasta Ostruga. – Warszawa-Kraków, 1913. – 290 s.
2. Квач Р.С. Світочі Почаєва. – Рівне, 2014. – 500 с.
3. Луц В.Д. Опис Троїцького монастиря в Межирічі Острозькому 1862 року // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині. Матеріали VIII міжнародної наукової конференції. м. Луцьк, 13-14 грудня 2001 року. – Луцьк, 2001. – С. 126-133.
4. Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. II. – Почаев: типография Почаево-Успенской лавры, 1899.

Список ілюстрацій¹

1. Іконостас XVIII ст. в приділі св. Архистратига Михаїла. Фото поч. XX ст. та сучасний вигляд.
2. Центральний іконостас XIX ст. Свято-Троїцького храму. Фото поч. XX ст. та сучасний вигляд.
3. Ікони Богородиці Одигітрії та Христа Пантократора в центральному іконостасі храму в посріблених позолочених окладах, подарованих солдатом Климентом Башуком у 1871 р.
4. Ікони деісусного чину в центральному іконостасі із зображенням апостолів, Андрія Первозваного, Іуди Фаддея, Симона Кананіта, Іоанна, Марка, Петра в посріблених позолочених окладах, подарованих Іваном Даниловичем Шумбарським в 1882 р.
5. Ікони деісусного чину в центральному іконостасі із зображенням апостолів Павла, Матвія, Фоми, Пилипа, Якова Алфієва, Якова Заведеїва, в посріблених позолочених окладах, подарованих Іваном Даниловичем Шумбарським в 1882 р.
6. Іконостас XIX ст. в приділі Петра і Павла. Фото поч. XX ст. і сучасний вигляд.
7. Кіот XVIII ст. у південній апсиді, в приділі св. Архангела Михаїла.
8. Кіот XVIII ст. у центральній апсиді Свято-Троїцького храму.
9. Кіот XVIII ст. у північній апсиді храму, в приділі Петра і Павла.
10. Кіот XVIII ст. з іконою св. Антонія Великого.
11. Кіот XVIII ст. з іконою «Трійця Новозавітна».
12. Кіот XVIII ст. з іконою «Пророки Ілля, Єлисей та Єнох».
13. Кіот XIX ст. з іконою «Оплакування Христа».
14. Кіот XIX ст. з іконою св. Феодосія Чернігівського.
15. Кіот XIX ст. з іконою св. Тихона Задонського.
16. Кіот XIX ст. з іконою св. Пантелеймона Цілителя.
17. Кіот XIX ст. з іконою св. Миколая.
18. Кіот XIX ст. з іконою «Успіння Богородиці».
19. Кіот 2004 р. з чудотворною іконою Богородиці XVI ст.

---

¹Ілюстрації до статті доступні в електронній версії збірника на сайті «Острозький замок»: ostroycastle.com.ua